

УДК 378.035:34
©. Гриньова Я.Г

ВИД ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ ДО ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ Й СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Формування правосвідомості особистості студента – це продовження того складного й усебічного процесу політичного, правового, морального, культурного виховання, яке починається з дитинства й продовжується все життя. Звичайно, що немовля правосвідомістю не володіє, але вона формується в процесі подальшого розвитку особистості незалежно від її бажання чи небажання, при цьому досягнутий рівень розвитку особистості залежить від правового розвитку суспільства й держави. Реалії сьогодення вказують, що уявлення, погляди, оцінки студентів не завжди збігаються з правовою дійсністю й часто в педагогічній практиці можна спостерігати, що студентська молодь має деформовані, хибні переконання. Подібну ситуацію можна пояснити тим, що правосвідомість як психологічне, соціальне, юридичне явище виникає набагато раніше, ніж формується правова культура, при цьому підставами формування правосвідомості в ранньому віці, як правило, є неофіційні джерела – неграмотні судження старших, «гіркий» (кримінальний) досвід батьків, родичів, знайомих, недосконалі правовиховні механізми дошкільного й шкільного виховання тощо, які й спричиняють формування у свідомості молоді людини хибних поглядів і уявлень. У свою чергу правова культура є результатом цілеспрямованого виховання правосвідомості, його вищим ступенем, яка виражає внутрішнє свідоме ставлення до правових явищ, що виникають у житті суспільства. Правосвідомість – це носій правової культури, вона визначається правовими настановами суспільства, практикою правозастосування, реальними умовами життєдіяльності людей, моральним досвідом і традиціями суспільства, визначає російський науковець Л. Ніколаєва [1, с. 78].

Таким чином, можна стверджувати, що правова культура суспільства залежить перш за все від рівня розвитку правової свідомості особистості. Недостатній рівень розвитку правосвідомості може нівелювати всі позитиви найдосконалішого законодавства.

Отже, процес професійної підготовки потрібно будувати так, щоб формування правосвідомості особистості студента відбувалося у відповідності з правовою дійсністю, адже практика свідчить про те, що основна частина студентського колективу не володіє достатньо розвинутим правовим мисленням, правовими знаннями, не має сформованих правових навичок і вмінь використання правових норм у суспільній діяльності, а інколи й відверто заперечує необхідність визнання права як соціальної цінності, що й породжує у свою чергу правовий нігілізм, який і стає перешкодою у побудові засад правової держави. Тому процес навчання і виховання в системі вищої освіти повинен включати таке важливе завдання, як: формування у студентів правової свідомості як сукупності правових уявлень, поглядів, переконань і почуттів, що визначають ставлення особистості до вимог законів, регулюють її поведінку в конкретній правовій ситуації, нетерпимого ставлення до правопорушень і злочинності, повагу до держави та суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші вказівки на необхідність поважати закон зустрічаємо в працях Платона, Цицерона, римських юристів. Особливе місце посідає повага до права і закону у вчених епохи Просвітництва та буржуазних революцій, у працях Канта і Гегеля. Увагу культурному вихованню приділяли українські філософи, правознавці і політичні діячі – Т.Шевченко, М.Драгоманов, В.Винниченко, М.Грушевський, Б.Кістяківський. Проблема правосвідомості знайшла своє відображення у працях відомих учених правознавців, психологів, філософів, політологів, соціологів – О.Аграновської, С.Алексєєва, М.Баймаханова, О.Бандурки, Ю. Бишевського, Н.Бура, В.Каменської, М. Кейзерова, Д. Керимова, М. Козюбри, В.Копейчикова, К.Конєва, Р.Лівшиця, О. Лукашевої, Г. Манова, М. Марченка, М.Матузова, О. Міцкевича, В. Нерсєсянца, А. Оболонського, В.

Оксамитного, О. Петришина, І. Покровського, Д. Потопейко, П. Рабиновича, І. Рябка, В. Сальникова, В. Сапуна, О. Скакун, С. Сливки, М. Соколова, М. Строговича, В. Струтинського, І. Фарбера, та ін.

Формування цілей статті: довести важливість формування правової свідомості у процесі фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виконання окреслених завдань і цілей нашого дослідження можливе лише за умови гармонійного поєднання правового виховання і навчання з іншими складовими системи змісту вищої освіти.

Щодо правового виховання: в ході правовиховного процесу ВНЗ постановка завдань може змінюватися залежно від об'єкта правового виховання, його рівня і характеру правосвідомості. Так, Г. Маркова вказує, що метою правового виховання є формування правових знань, уявлень, переконань про необхідність виконувати правові приписи [2, с. 27–24]. Протилежно міркує А. Бойков, відстоюючи позицію про те, що правове виховання має сприяти посиленому регулюванню дії права [3, с. 74]. Видається, що насправді цю роль виконує законодавство, а не правове виховання. О. Скакун вважає основною метою правового виховання – надати людині необхідні юридичні знання та навчити її поважати й дотримуватися законів, сформуванню достатньо високий рівень правової культури, здатний значно зменшити кількість правопорушень [4, с. 520]. У свою чергу О. Зайчук і Н. Оніщенко, метою правового виховання студентів визначають «формування в них правової культури громадянина України, що складається передусім зі свідомого ставлення до своїх прав і обов'язків перед суспільством і державою, закріплених у Конституції України, з глибокої поваги до законів і правил людського співжиття, готовності дотримуватися й виконувати закріплені в них вимоги, що виражають волю та інтереси народу, активної участі в управлінні державними справами, рішучої боротьби з порушниками законів» [5, с. 243].

Узагальнюючи наведені позиції, можна стверджувати, що метою правовиховного процесу є формування правових знань, уявлень, переконань у необхідності, правильності, справедливості правових приписів не тільки на рівні правосвідомості, а й на поведінковому рівні. Саме формування свідомої й активної поведінки, заснованої на глибоких правових знаннях, правильних правових уявленнях і твердих переконаннях, потрібно вважати кінцевою метою правовиховної роботи. Слід відзначити, що процес правовиховної роботи й досягнення поставленої мети безумовно «пов'язаний із глибинними світоглядними настановами людської свідомості, що стійко впливають на поведінку особистості» [6, с. 22]. Як наголошують А. Колодій і А. Олійник, «об'єктом правового виховання є свідомість людини, її інтелект і здатність сприймати, оцінювати і здійснювати певні правові явища» [7, с. 67]. Дійсно, правове виховання вважається засобом підвищення рівня правосвідомості та правової культури, що стверджують такі дослідники, як: С. Алексєєв, О. Бандурка, Ю. Бишевський, В. Копейчиков, В. Камінська, В. Кудрявцева, О. Лейст, Р. Лівшиць, О. Лукашева, А. Ратінов, І. Рябка, В. Сальников, О. Скакун, С. Сливка, Н. Соколов, І. Фарбер, О. Ярмиш та інші.

«Становлення правової свідомості, – пише О. Вишневський, – один з основних напрямів формування громадянина. У сім'ї та в школі дитина повинна не тільки навчитися поважати закони, відстоювати свої права та свободи, але й поважати чужі, толерантно ставитися до чужих поглядів, шанувати права інших на самовираження, власні культурні цінності, вибір конфесій, участь у політичному житті тощо. Все це надзвичайно важлива сфера виховання, передусім з точки зору потреб державотворення» [8, с. 295].

Важливо наголосити при цьому, що в університетській професійній освіті практично всі напрями виховного впливу можуть бути реалізовані саме в процесі навчання, оскільки блоки дисциплін достатньо повно представлені в навчальних планах і дають можливість отримати моральне, естетичне, економічне, у тому числі й правове виховання. Тому одним із головних завдань вищої школи в процесі навчально-виховної діяльності є формування високого рівня правової свідомості й культури, адже не можна вважати фізично здорову людину гармонійно розвиненою, коли вона, маючи широкі знання, добре працює або

навчається, але при цьому порушує закони. Здатність людини розуміти правила співжиття й вимоги законів і відповідним чином поводитися не є вродженою, вона формується під впливом спеціальних виховних заходів, є результатом спілкування з іншими людьми, участі в різних видах діяльності.

Щодо правового навчання: соціологічні прогнози про пріоритет правових знань і юридичних наук на межі ХХ-ХХІ століть підтвердилися. Оскільки процес відродження, становлення й розвитку української державності на початку 90-х років ХХ століття суттєво позначився на реформуванні законодавства й права і тим самим на формуванні конкурентоспроможного фахівця, здатного адекватно орієнтуватися в сучасному світі, оперуючи правовими знаннями. Тому учіння права є нагальною потребою сьогодення, породженою низьким рівнем правової свідомості, правової культури, наявністю явищ правового нігілізму, необхідністю покращення професійної підготовки майбутніх фахівців, які після закінчення вищого навчального закладу стануть керівниками, державними службовцями, підприємцями тощо.

Утім у практичній діяльності освітніх установ викладанню права приділяється недостатня увага. Особливо це простежується в технічних навчальних закладах, де відчувається дефіцит правових дисциплін, унаслідок чого випускникам на практиці бракує правових знань, умінь і навичок при вирішенні професійних завдань [9, с. 24].

Правове навчання покликане надійно забезпечувати формування в майбутніх фахівців достатнього рівня правової культури, яка передбачає наявність глибоких правових знань і прагнення до їх удосконалення, свідоме ставлення до прав та обов'язків, повагу до законів і правил людського співжиття, готовність дотримуватися й сумлінно виконувати їх, адже ще римський політичний діяч Марк Тулій Цицерон стверджував: «Треба бути рабом закону, аби залишитися вільним» [10].

Мета правового навчання полягає в:

- підвищенні рівня правової культури суспільства;
- вихованні громадянина, здатного відстоювати й захищати свої й інших суб'єктів інтереси, формуванні активної громадянської позиції;
- формуванні навичок правомірної поведінки, поваги до законів держави та міжнародного права;
- формуванні нетерпимості до насилля, війн, злочинності;
- вивченні національних, демократичних традицій і цінностей, на базі яких відбувається вдосконалення права та формування його нових установок, тощо [11, с. 41; 12, с. 10].

Ефективність досягнення мети правового навчання у ВНЗ безумовно буде залежати від правильної постановки завдань та методів, які виражаються в планомірних, систематичних, організованих діях викладачів, кураторів, адміністрації окремого навчального закладу та спрямовані на формування й підвищення рівня правосвідомості й правової культури.

Попередні міркування дають підстави для висновку про те, що формування правосвідомості як невід'ємного компонента правової культури особистості є пріоритетним завданням у правовиховній роботі, як ВНЗ, так і всіх освітніх закладів. Свідомість є передумовою та регулятором поведінки людини, зазначає О. Лукашева, та спрямована на формування поглядів, уявлень всього суспільства щодо суті й принципів правової організації держави та суспільства [13, с. 48]. В. Копейчиков розглядає правосвідомість як вид (форму) суспільної свідомості, що включає сукупність поглядів, почуттів, емоцій, ідей, теорій і концепцій, а також уявлень і настанов, які характеризують ставлення людини, суспільних груп і суспільства в цілому до чинного чи бажаного права, форм і методів правового регулювання [14, с. 134]. На думку О. Скакун, правосвідомість – це система ідей, уявлень, емоцій і почуттів, які визначають ставлення індивіда, групи, суспільства до чинного, минулого й бажаного права, а також до діяльності, пов'язаної з правом [15, с. 500–501].

У цілому слід констатувати, що теоретичні розробки проблеми правосвідомості, здійснені науковцями в різний час, суттєво не різняться в концептуальному розумінні цього

феномена, при цьому в більшості випадків дослідники наголошують, що право як результат розумової діяльності людей, який невід'ємно пов'язаний з їхньою свідомістю, ще й досі залишається складною для пізнання субстанцією.

Експериментальна частина. Отже, формування правосвідомості – важливе завдання сьогодення, виконання якого залежатиме від сприятливого політичного, економічного, соціального клімату в державі, створення належних умов для розвитку особистості, визнання людини найвищою соціальною цінністю, забезпечення реалізації її прав і свобод, удосконалення системи державних, у тому числі й судових, органів. Становлення України як самостійної, незалежної, правової держави зумовило, з одного боку, відмову від старих стереотипів мислення, а з другого, на жаль, – і від здобутків теорії й практики правовиховної роботи попередніх років. Натомість не були запропоновані нові методи виховання й навчання відповідно до тих суттєвих змін, які відбулися в правовій ідеології суспільства й держави й психології українців, а також в економічній і культурній сферах. Доречно зазначає Г. Маркова, правове виховання не можна вважати лише засобом боротьби зі злочинністю; незважаючи на всю важливість цього напрямку, головним завданням правового виховання є вироблення в громадян позитивних соціально-правових установок, які б забезпечували правомірну поведінку в усіх сферах правової діяльності – державній, адміністративній, господарській, трудовій, цивільній і сприяли б підвищенню правової активності [16, с. 31]. Тому правильний добір методів і засобів виховання й навчання допоможе педагогам досягти бажаних результатів у навчально-виховній діяльності. При виборі яких потрібно враховувати досягнення педагогічної та юридичної теорії й практики, різноманітні фактори, які прямо чи опосередковано впливають на розвиток особистості, специфіку тих чи інших засобів, форм, способів виховання й навчання, які в сукупності будуть сприяти успішному формуванню правової свідомості й культури.

Одним із таких засобів є формування позитивної мотивації, яка здатна стати дієвим чинником активного залучення особистості до процесу правового пізнання. При цьому завдання викладача полягає в тому, щоб «відкрити серце дитини», розбудити бажання до правового навчання, інтерес до нових дисциплін, до нових знань та завдань. Мета студента полягає в оволодінні необхідним спектром знань, умінь і навичок для того, щоб їх ефективно реалізувати в практичній діяльності, а також бути конкурентоспроможним і успішним на ринку праці. При цьому за всієї значущості кожної конкретної професії, яку отримує людина, принципово важливо, щоб ця людина стала й була особистістю з високим рівнем загальної й професійної культури, широким світоглядом, різнобічними інтересами, здатними розуміти інших людей, зіставляти свої бажання й наміри з прагненнями й планами інших, доводячи це власними вчинками і ставленням до них. Відсутність або хибність такої мотивації призводить до загрози суспільної ізоляції та виникнення девіацій соціальної поведінки молоді [17, с. 230].

Формування позитивних мотивів у традиційному навчанні, як правило, не є домінуючим, що створює значні проблеми в педагогічній практиці. Далеко не всі викладачі приділяють належну увагу мотивації студентів. Деякі вважають, якщо студент опинився у ВНЗ, то це його свідомий вибір і він має виконувати все, що йому рекомендує викладач, дехто спирається на негативну мотивацію на зразок: «Будеш пропускати лекції і семінари – не отримаєш залік» тощо. У такому разі студент намагається відвідувати пари, але не бере активної участі в навчанні. Цілком зрозуміло, що така ситуація є небезпечною, адже негативна мотивація не може бути довготривалою, оскільки породжує негативні емоції.

Загальний сенс формування правових мотивів (переконань, установок, інтересів, прагнень) полягає в тому, що викладачу, в першу чергу, потрібно перевести студентів із рівня негативного й байдужого ставлення до вивчення правових норм до зрілих форм позитивного, свідомого й відповідального ставлення.

Проблема байдужості та нерозуміння важливості й актуальності правових знань поширена саме серед студентів технічних ВНЗ, де вже на першому занятті лектор – викладач правової дисципліни – отримує від аудиторії питання такого гатунку: «Навіщо нам вивчати

право, ми ж не юристи й ніякого відношення до нього не маємо?». Збороти такі стійкі нігілістичні мотиви з характерним хронічним відтінком не завжди легко. Тому вже від першої «вступної» лекції, від того, які задачі поставить викладач перед аудиторією, яке змістове наповнення лекція буде мати, яка емоційна інтонація буде обрана лектором та ін., буде залежати результат формування мотивів і подальше ставлення студентів до навчання. Ефективність такого впливу буде залежати від добре обґрунтованих аргументів щодо актуальності вивчення права, його ціннісної ролі в суспільстві та важливого практичного значення в регулюванні професійної діяльності майбутніх фахівців.

Формуванню позитивної мотивації студента в процесі правого виховання та навчання сприятимуть: допомога викладача при виконанні завдання у вигляді порад, рекомендацій, консультацій; незвичайна форма викладення матеріалу із застосуванням сучасних технологій; емоційність мови викладача; проведення пізнавальних командних ігор («Брейн-ринг», «Всезнайка»), конкурсів, конференцій; розв'язання та аналіз практичних ситуацій із використанням нормативно-правових актів; створення дискусійних ситуацій; самостійна підготовка студентами доповідей і рефератів із подальшим обговоренням в аудиторії; залучення студентів до роз'яснювальної роботи в студентському колективі (наприклад, у гуртожитку) з метою подолання правового нігілізму; залучення студентів до активної участі в позааудиторних виховних заходах на правову тематику (круглі столи, зустрічі з працівниками ОВС, юристами, вечори запитань-відповідей, конференції, брифінги та ін.).

Висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок в обраному напрямку. Студентська молодь є складовою частиною суспільства й потребує особливої уваги при здійсненні правового виховання й навчання оскільки студент перебуває на завершальній стадії становлення світогляду, характеру, звичок, переконань, які не завжди під дією тих чи інших чинників формуються правильно. Своєчасне усвідомлення сутності правових понять полегшує процес адаптації молодого людини в новому, самостійному житті при встановленні особою правильних зв'язків у відносинах з іншими суб'єктами. Завдання ВНЗ полягає в тому, щоб не тільки дати професійні знання і підготувати належного фахівця, а й запропонувати студентам необхідні правові знання, яким у самостійному житті, трудовій діяльності відводиться не останнє місце. Особливе значення правової підготовки визначається тією майбутньою роллю, яку теперішні студенти візьмуть на себе при закінченні ВНЗ, оскільки вони – це основний резерв керівників і спеціалістів у державній і господарській сферах, у галузі науки й техніки, просвітництва, мистецтва.

Отже, правове навчання і виховання в процесі професійної підготовки має бути спрямоване на формування в студентів комплексу таких правових знань, умінь, навичок, здатностей, уявлень і переконань, які надійно б забезпечили становлення та реалізацію як особистості, так і фахівця та свідомо-активну правомірну поведінку в процесі суспільно-професійної діяльності.

Саме актуалізація правового виховання і навчання і тим самим формування правосвідомості у вищих навчальних закладах буде сприяти розбудові правових засад діяльності держави й суспільства, формування високої правової культури майбутніх фахівців.

Список використаних джерел:

1. Николаева Л. Н. Формирование правовой культуры студентов : дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : 13.00.08 / Л. Н. Николаева. – Смоленск, 2005. – 219 с.
2. Маркова Г. Д. Научные основы и организация правового воспитания молодежи / Г. Д. Маркова. – К. : Вища шк., 1979. – 152 с.
3. Бойков А. Д. Некоторые вопросы теории правового воспитания / А. Д. Бойков // Правовая культура и вопросы правового воспитания : сборник науч. трудов. – М., 1974. – С. 11–38.

4. Скакун О. Ф. Теория государства и права: учебник / О. Ф. Скакун. – Х. : Консул, Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.
5. Зайчук О. В. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 668 с.
6. Губарь О. М. Тенденции развития правосознания молодежи в современной Украине / О. М. Губарь // Молодежь и государство : материалы Второй международной научно-практической конференции (г. Святогорск, 24–26 октября 2003 г.). – Донецк, 2003. – С. 69.
7. Основи держави і права: навч. посіб. / С. Д. Гусарев, С. А. Калюжний [та ін.] ; за ред. А. М. Колодія, А. Ю. Олійник. – К. : Либідь, 1997. – 208 с.
8. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навч. посібник / О. Вишневський, В. Омеляненко. – 3-тє вид., доопр. і доп. – К. : Знання, 2008. – 566 с.
9. Гриньова Я. Г. Правове навчання майбутніх фахівців транспортних технологій / Я. Г. Гриньова // Матеріали 5-й науч. междунар. конф. – Днепропетровск, 2010 – С. 62–66.
10. Цицерон. Диалоги: О государстве. О законах / пер. В. О. Горенштейна ; прим. И. Н. Веселовского, В. О. Горенштейна ; ст. С. Л. Утченко ; отв. ред. С. Л. Утченко. – М. : Наука, 1966. – 224 с. – (Сер. «Литературные памятники»).
11. Бабкин В. Д. Правовое воспитание студентов / В. Д. Бабкин. – К. : Вища шк., 1983. – 51 с.
12. Певцова Е. А. Теория и методика обучения праву : учеб. [для студ. высш. учеб. заведений] / Е. А. Певцова. – М. : ВЛАДОС, 2003. – 400 с.
13. Лукашева Е. А. Социологическое правосознание и законность / Е. А. Лукашева. – М. : Юридическая литература, 1973. – 344 с.
14. Колодій А. М. Правознавство : навч. посіб. / А. М. Колодій, І. В. Опришко ; за ред. В. В. Копейчикова. – 3-є вид., перероб. та доп. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 640 с.
15. Скакун О. Ф. Теория государства и права: учебник / О. Ф. Скакун. – Х. : Консул, Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.
16. Маркова Г. Д. Научные основы и организация правового воспитания молодежи / Г. Д. Маркова. – К. : Вища шк., 1979. – 152 с.
17. Ягупов В. В. Педагогіка: навч. посіб. / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2003. – 560 с.

Я.Г. Гриньова

Від правової свідомості особистості до правового розвитку держави й суспільства

У статті визначено актуальність формування правосвідомості як невід'ємного компонента правової культури особистості. Обґрунтовано взаємозв'язок правового виховання та навчання у процесі професійної підготовки. Проаналізовано різні позиції науковців щодо тлумачення правової свідомості. Доведено важливість формування позитивної мотивації як чинника правосвідомості.

Ключові слова: правова свідомість, правова культура, правове виховання, правове навчання.

Я.Г. Гринева

От правового сознания личности к правовому развитию государства и общества

В статье определена актуальность формирования правосознания как неотъемлемого компонента правовой культуры личности. Обоснована взаимосвязь правового воспитания и обучения в процессе профессиональной подготовки. Проанализированы разные позиции ученых относительно толкования правового сознания. Доказано важность формирования позитивной мотивации как фактора правосознания.

Ключевые слова: правовое сознание, правовая культура, правовое воспитание, правовое обучение.

Y. Grinyova

From Legal Consciousness of the person to Legal Progress of the State and the Society

The article considers the urgency of formation of legal consciousness as an integral part of the legal culture of the individual. The author motivated the interconnection of legal education and training in vocational training, analyzed different positions of scientists concerning the interpretation of legal consciousness. The importance of the formation of positive motivation as a factor of legal awareness is proved.

Keywords: legal consciousness, legal culture, legal education, legal training.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2013 р.